

УДК 007:304:070

ПУБЛІЦИСТИКА ЯК МИСТЕЦТВО СЛОВА В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ВОЛОДИМИРА ЗДОРОВЕГИ

Ігор Михайлин

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
Майдан Свободи, 4, Харків, 61077, Україна, e-mail: mykhailyn@ukr.net*

В. Здоровага стояв біля джерел створення теорії публіцистики, розглядаючи її як мистецтво слова. Майстерність публіциста він розумів як оперування правдивими фактами, які повинні бути в журналістиці в надлишку, щоб забезпечити можливість вибору найбільш переконливих з них. Факти повинні подаватися оператив-но, бо думку про будь-яке явище легше створювати, ніж спростовувати. Головним елементом публіцистики є думка, образне мислення в ній відіграє допоміжну роль. Публіцистика — універсальний вид творчості, давніший не тільки за журналістику, але й за саме письмо. В. Здоровага подав взірці аналізу творчої індивідуальності публіцистів, їх індивідуального стилю.

Ключові слова: Володимир Здоровага, журналістика, публіцистика, факт, мистецтво публіциста, творча індивідуальність публіциста.

У той час, коли Володимир Здоровага розпочав свій шлях викладача й дослідника журналістики, цієї науки в Радянському Союзі не те, щоб зовсім не існувало, але вона робила свої перші кроки. У передмові до книги «У майстерні публіциста» (1969) Володимир Йосипович писав: «На наших очах поступово формується нова дисципліна, яку іменують *наукою про журналістику*» [2, с. 6]. Це не було перебільшенням, хоча в декого мало б виникнути логічне запитання: три з половиною століття журналістика обходилася без науки про журналістику, а у 60-х роках минулого століття вона виявилася покликаною до життя. Але це насправді саме так.

Дійсний стан речей був зумовлений двома обставинами. Перша полягала в тому, що радянська гуманітарна наука в цілому була від'єднана від світових досягнень «залізною завісою» комуністичної ідеології, яка все, що не придумала вона сама, оголошувала підступами світової буржуазії. Друга полягала в тому, що тоталітарна державна система, яка панувала в СРСР, не потребувала ніякої «науки про журналістику», бо та наука відразу вийшла на проблеми свободи слова, правдивості в інформуванні населення про реальну дійсність, права людини знати своє найближче соціальне довкілля. З цих причин наука про журналістику реально розпочала своє становлення в добу після десталінізації радянського суспільства, відносної лібералізації засад державного та суспільного життя.

Саме тому Володимир Здоровега реально причетний до створення теорії публіцистики, як це нам добре розтлумачила Олена Кузнецова в розвідці «Український теоретик публіцистики — перший» [4]. Логічно було б уточнити: «радянської теорії публіцистики». Але справа в тому, що, як справедливо відзначив Степан Кость, Володимир Йосипович створив інакше, свою ліберальну концепцію публіцистики. То був час, коли кожен учений ще творив «свою» теорію публіцистики. «І все ж у концепції В. Здоровеги, — зауважив С. А. Кость, — було те, що відрізняло її від поглядів інших дослідників. Це ліберальніше тлумачення деяких основних понять (призначення журналіста, концептуальність мислення, громадська думка, побутова свідомість, аудиторія тощо), що зумовлювало у результаті й ліберальнішу концепцію» [3, с. 6].

Творцем тоталітарної концепції журналістики та її апологетом був професор С. П. Прохоров. В. Й. Здоровега мужньо полемізував з цим московським авторитетом майже в усіх своїх книжках. Його майстерність дослідника журналістики виявилася в тому, що він непомилково обрав за об'єкт вивчення саме публіцистику як найвищий і найскладніший тип журналістики. Радянська тоталітарна журналістика була за природою своєю публіцистичною, адже її головними функціями були агітація і пропаганда. Але Володимир Йосипович не погоджувався з тим, що ці функції можуть існувати поза головною функцією журналістики — інформувати громадян про соціальне довкілля. Логічно було б додати: «правдиво інформувати». Але справа в тому, що для Володимира Йосиповича ці поняття були тавтологічними. За В. Здоровегою, інформувати можна тільки правдиво, брехня не може бути інформацією. Брехня — це брехня, а не інформація.

До цієї ідеї В. Й. Здоровеги ми ще повернемося, а зараз нам слід повернутися до головного сюжету нашої студії. Отже, майстерність В. Й. Здоровеги як дослідника журналістики виявилася в обранні за об'єкт своїх праць публіцистики. Але який він обрав предмет! Мистецтво публіциста, публіцистику як мистецтво слова [2, с. 105]; професійну майстерність публіциста, «секрети» публіцистики як одного з видів людської творчості [1, с. 3].

Слово «секрети» Володимир Йосипович узяв у лапки, просигналізувавши нам не стільки про умовність його використання, скільки про те, що це запозичення з Івана Франка, алюзія на його працю «Із секретів поетичної творчості», яка саме в 1961 році, тоді, коли відбувалося становлення В. Здоровеги-науковця, була видана у видавництві Львівського університету окремою книжкою.

Не скажу нічого нового, коли відзначу, що первісно журналістикознавство формувалося в межах філологічних наук, приміряючи на себе методику й методологію літературознавства. У науці про літературу в цей час відбуваються процеси опритомнення після доби сталінізму. Величезний вплив на наукову свідомість мала книжка Корнія Чуковського «Майстерство Некрасова», видана вперше в 1952 році, але відзначена Ленінською премією в 1962 році. Цей факт визнання дослідження про майстерність письменника легалізував погляд на літературу як на мистецтво слова, а не публіцистичної пропаганди. Усе ширше заходила розмова про літературу не як про «коліщатко і гвинтик» у системі радянської пропаганди, а як про самодостатню творчість, перед якою стоять величні гносеологічні та естетичні завдання. В українському літературознавстві цей поворот ознаменували праці провідних літературних критиків того часу — С. А. Крижанівського «Художні відкриття» (1966) та Л. М. Новиченка «Не ілю-

страція — відкриття!» (1967). У цьому контексті праці В. Й. Здоровеги «Мистецтво публіциста» (1966) та «У майстерні публіциста» (1969) виглядали цілком органічно, підносили престиж молодій українській науці про журналістику.

До вже названих мемуарно забарвлених досліджень наукової спадщини В. Й. Здоровеги «Український теоретик публіцистики — перший» Олени Кузнецової [4] та «Життя з ним не жартувало» Степана Костя [3] необхідно додати працю ще одного учня Володимира Йосиповича «Уроки в школі Здоровеги» Ігоря Лубковича [5] та назвати низку праць дослідниці Мирослави Рудик [8–11], яка від імені молодого покоління прагне осмислити науковий доробок корифея. Однак проблеми публіцистичної майстерності, публіцистики як мистецтва слова в інтерпретації В. Здоровеги, хоча й про них і подавалися окремі спостереження, не ставали ще предметом окремого наукового дослідження. У чому й полягає **актуальність** нашої студії.

У концепції В. Здоровеги варто виокремити такі головні положення.

Перше. Повернімося до думки В. Здоровеги про значення інформації для публіцистики. За поглядами вченого, інформація не протистоїть публіцистиці, як те намагалися подавати деякі його сучасники та їхні пізніші послідовники, які воюють проти публіцистики. Прагнучи проникнути в творчу лабораторію публіциста, Володимир Йосипович пропонував розрізняти інформацію елементарну і складну [2, с. 152]. Він погоджувався, що це терміни, придумані «в робочому порядку», згодом вони, можливо, будуть замінені на кращі. Але час не чекає, і тому вчений поспішає оприлюднити свою позицію.

Перший тип інформації — це «первісні факти», «елементарні інформаційні цеглини» [2, с. 153], звідки й назва — «елементарна інформація». Зрозуміло, що ці факти повинні бути правдивими. Їх особливість у публіцистиці полягає в тому, що більшість з цих фактів уже була відома раніше з інформаційних повідомлень. Публіцист сам їх не збирає, його місія в іншому — у виготовленні на підставі елементарної інформації її другого типу — інформації складної. Сутність її — в інтерпретації дійсності. Центральну роль у цьому відіграє думка публіциста. Факт і думка нерозривно пов'язані, оскільки думати можна лише про факти, для цього їх потрібно знати, переконатися в їх достовірності. Якщо елементарна інформація (тобто, факти) буде помилковою або навмисне фальшивою, то неможливо очікувати правильного ходу думки при її осмисленні. Осмислення фактів породжує «складну інформацію», яка творить «умовну концептуальну модель» [2, с. 156] дійсності.

Друге. Первісній інформації В. Здоровега надавав величезного значення. Тут у питаннях публіцистичної майстерності він виокремлював такі дві особливості. По-перше, у власне журналістиці цієї первісної інформації повинно бути і завжди є в надлишку. Газети друкують багато таких телеграфічних повідомлень, які ніколи не стають підставою для аналітичних коментарів і тим більше не входять у опрацювання публіцистичною думкою. Але засадничо публіцистика й вимагає надлишку первісної інформації, оскільки вона повинна надавати авторові можливість відбирати факти найбільш переконливі, виразні, повноцінні. «Слабко поставлена інформація ускладнює роботу публіциста» [2, с. 170].

По друге, первісний факт повинен бути повідомлений оперативно. Хоча Володимир Йосипович і мудро відмежувався в цьому питанні від «буржуазної» сенсаційності, але вдумливий читач розумів, що сутність діяльності журналіста це не міняє. Боротьба за те, хто перший повідомить новину, розглядалася дослі-

дником не в бізнесовому, а в професійному сенсі. «Той, хто перший повідомляє новину, — відзначав він, — має безсумнівну перевагу над тим, хто повідомляє ту ж новину другим. Навіть тоді, коли цей другий подасть її точніше, всебічніше, краще. Справа в тому, що будь-яке повідомлення, навіть найелементарніше, не може не впливати на думку громадськості. А думку з приводу будь-якого явища значно легше створювати, ніж її спростовувати» [2, с. 170]. Відставання в оперативності інформації може завдати такої шкоди, яку неможливо буде компенсувати навіть найкращою публіцистикою.

Третє. На відміну від багатьох авторів, які пов'язували специфіку публіцистики з образним баченням дійсності, В. Й. Здоровега головним елементом публіцистичного письма вважав думку, образне мислення в ньому може відігравати лише допоміжну роль. До цієї ідеї В. Й. Здоровега підходив поступово, формулюючи її спочатку з багатьма застереженнями, а потім перейшовши до цілковитої категоричності. У книжці «Мистецтво публіциста» він писав: «Роль художнього образу в публіцистиці дуже велика. І все-таки, якщо керуватись широкою публіцистичною практикою, а не добрими побажаннями, необхідно визнати, що образ у публіцистиці не має такого самостійного значення, як у художній літературі, він все-таки підпорядкований логічному відображенню дійсності; головне в публіцистиці, в більшості її жанрів, — науково-логічний аналіз фактів, явищ життя» [1, с. 73].

У другій книзі «У майстерні публіциста» учений повернувся до цього питання. «У чому виявляється талант публіциста? — запитував він і тут же відповідав: — Перш за все, в свіжості, оригінальності думки» [2, с. 95]. Але зрозумівши невдовзі, що деякі читачі можуть зробити наголос не на понятті «думка», а на її атрибутах — «свіжості, оригінальності», він знову ще раз наголосив на цій концептуальній ідеї, щоб ще з більшою категоричністю ствердити: «Все-таки головним героєм публіцистичного твору є думка, осердечена, укрупнена лінзою образу, але все-таки думка. Емоції взагалі, образ зокрема, — підпорядковані думці» [2, с. 100].

Це говорилося тоді, коли більшовицька пропаганда будувалася на демагогії й брехні, на нав'язуванні сліпої віри. А Володимир Йосипович вчив, що публіцистика має спиратися на правдиві факти й переконувати читачів за допомогою спертих на ті факти свіжих і оригінальних думок. Окрім того, що виступ на захист свіжості й оригінальності відбувався в суспільстві сірості, визначеності керівними органами долі кожної окремої людини, ця концепція пробуджувала сумнів, який майстерно сформулював Степан Кость: «Якщо тебе не переконали, то те, в чому тебе намагаються переконати, не є істиною» [3, с. 6].

Узагальнюючи висловлювання багатьох публіцистів, В. Й. Здоровега поставив й інше важливе питання. Якщо публіцистика — це мистецтво думки, то де шукати думки? Ось його настанови: «Яким би ерудованим не був публіцист, знати всього він не може. Він повинен багато читати, вміти бачити, але, крім цього, він мусить володіти вмінням слухати людей» [2, с. 58]. Чи багато сучасних журналістів відповідає цьому звичайному й простому стандарту В. Й. Здоровеги? Якщо з нього відкинути все вторинне, то залишиться таке — читати, бачити, слухати. Чи багато з читає читає щось, крім прес-релізів та статей у вікіпедії.

Четверте. Публіцистику Володимир Йосипович розглядав як універсальний вид творчості, який поєднує розумову й чуттєву стихії, оперує поняттями

й образами, спирається на логічне й художнє мислення. «Публіцистика, без сумніву, є мистецтвом слова, але не є мистецтвом, тобто художньою творчістю» [2, с. 105].

Звідси знамените визначення публіцистики В. Й. Здорогеги: «Публіцистика — це твори, в яких оперативно досліджуються, висвітлюються і узагальнюються... далі в тексті йде «з певних класових, партійних позицій», але сьогодні ми б сказали: «у світлі авторського ідеалу»... — актуальні факти і явища. Формуючи громадську думку, впливаючи на суспільну свідомість і подаючи своїм словом певну соціально-практичну допомогу тим, до кого він звертається, публіцист вдається до своєрідного поєднання логічно-абстрактного та конкретно-образного мислення, впливаючи як на розум, так і на почуття» [2, с. 106].

Для публіцистики немає нічого неможливого, їй усе до снаги.

На відміну від деяких учених, які із здивуванням зустріли свого часу поняття «пражурналістика», Володимир Йосипович вважав, що публіцистика не тільки давніша за журналістику, але за саме письмо [1, с. 15]. Ця думка була настільки дорога йому, що він повторив її в обох книжках. Вождь племені, який звертався до своїх воїнів з промовою, вселяючи в їх серця мужність і переконуючи в правоті своєї справи, уже був у певній мірі публіцистом. Довгий час публіцистика продовжувала існувати в книжковому форматі і лише у XVIII столітті розпочалося її зрощення з журналістикою.

Пряте. На відміну від деяких учених московської школи, які писали свої праці без будь-яких посилань на журналістську практику, В. Й. Здорогега засадничо, методологічно дотримувався іншої концепції. Він би ніколи не зміг написати підручник, який написав С. П. Прохоров «Введение в теорию журналистики» [7], де на 350 сторінок не згадане жодне прізвище журналіста, не кажучи вже про те, щоб тут були розглянуті якісь журналістські твори. У В. Й. Здорогеги все навпаки. Кожне положення сперте на аналіз журналістських творів, практики журналістики. До творення теоретичної концепції залучено величезну кількість висловлювань публіцистів про свою творчість.

Тоді, коли в російських учених навіть не вимальовувався цей напрямок, він поставив питання про творчу індивідуальність публіциста, подавши в книзі «Мистецтво публіциста» великий розділ «Індивідуальний стиль публіциста». Звичайно, розпочав він цей розділ з В. І. Леніна (ми про це ще скажемо в наступному пункті), але далі йде розгляд публіцистичної творчості Василя Еллана-Блакитного, Сергія Пилипенка, Остапа Вишні і (хто б подумав, навіть) Костя Котка. Потім розглянуто публіцистичний доробок Павла Тичини, Юрія Смолича, Кузьми Пелехатого, Петра Козланюка, Олександра Довженка. Є таке поняття в істориків літератури — літературний канон, корпус класиків. Лише невтаємниченій людині може здатися, що це найлегше — встановити цей канон. Але насправді це справа тривалих дискусій, обговорень, написання численних праць. Володимир Здорогега зробив величезну справу для майбутньої історії української публіцистики, подавши пунктиром нашу публіцистичну класику.

Кожного здивує в цьому списку відсутність Максима Рильського, але його дослідник відніс до сучасників, включивши розгляд його творчості до наступного розділу «Сучасність — душа публіцистики». В основі публіцистичного методу М. Рильського — «показ могутності й незламності народу через розкриття величності і безсмертності його культури, його героїчного минулого» [2, с. 130]. Його «Вечірні розмови» засвідчили потребу якнайтісніших контактів

митця з газетою. Для всіх творів збірки характерна інтимність тону розповіді. Автор рідко підвищує голос навіть тоді, коли публіцистичний пафос досягає найвищого звучання.

Але зазирнімо в попередній розділ. Творчу індивідуальність О. Довженка-публіциста В. Й. Здоровега окреслив так: у його публіцистичних статтях чудово поєднані поетичність і образність, висока патетика і схвильованість, глибокий ліризм і сміливість узагальнень. Його статті нагадують і поему, і сповідь, і ораторський виступ одночасно. Її образний лад настільки близький до образного ладу народних пісень та дум, що, здається, окремі образи взяті з них «живцем» [1, с. 126–127].

Різноманітний у публіцистиці Блакитний. У його творчості репрезентовані жанри мініатюрної статті, фейлетону, етюду, нотаток і своєрідного публіцистичного оповідання. У стилістиці йому властива щира схвильованість кожного його твору, вміння говорити про боротьбу пролетаріату інтимно, а в інших статтях виявляти палку пристрасть, вміння сказати про складні явища коротко, виділити головне. «У багатьох статтях Блакитного домінує наскрізний публіцистичний образ, з якого починається і яким закінчується твір» [1, с. 101].

Публіцистичні виступи С. Пилипенка — то задушевна бесіда з читачем, здебільшого малописьменним селянином, до якого він звертався. «Простота, образність, жива народна мова, своєрідна побудова речення, часте використання анафори, розмовна інтонація — все це робить публіцистику С. Пилипенка доступною для найменш підготовленого читача. В цьому її своєрідність» [1, с. 104].

Таким чином, В. Й. Здоровега подав нам ще один урок: взірці аналізу творчої індивідуальності публіцистів, їх індивідуального стилю, виразно змальював особливості їх публіцистичного світу.

У царині аналізу доробку сучасних авторів він так само був неперевершеним майстром, який відстежував творчість українських публіцистів, старанно й невтомно рецензував збірники їхніх публіцистичних праць, що виходили як окремі видання. Він був без перебільшення літописцем публіцистичного розвою України. У сучасному журналістському процесі такого літописця ой як бракує!

І нарешті, **шосте**. Сучасні максималісти, для яких і Микола Хвильовий передусім комуніст, а потім уже оборонець української національної тотожності, звичайно ж скажуть: «А як же бути з численними цитуваннями в працях Володимира Йосиповича радянських часів класиків марксизму-ленінізму, з розглядами прикладів з публіцистичної творчості передусім В. І. Леніна, а потім і борців з українським буржуазним націоналізмом Я. Галана чи Ю. Мельничука та іншими ідеологічними збоченнями радянської доби?»

Я думаю, що методологічну відповідь таким критикам дав Євген Маланюк у некролозі «Над могилою Максима Рильського» (1964). Він описав атмосферу переслідування в радянському «раю» видатних українських письменників і застосував це до М. Рильського: «Більш-менш у такій же атмосфері й обставинах існував і творив Максим Рильський. І якщо в його творчості траплялися «пісня про Сталіна», оди до Ілліча, похвали для Маяковського й навіть одна посьвята Молотову (!), то автор їх прекрасно знав, що то все — то така ж сама данина, як пиття кумису в ханським наметі XIII століття. І знав також, що для нащадків то будуть лише літературні курйози, хоча й досить шибеничного стилю»

[6, с. 329]. Скажу, що й В. Й. Здоровега так само знав, що для нащадків то будуть наукові курйози, хоча й досить шибеничного стилю.

А залишиться його теорія публіцистики, його ідеї про публіцистику як мистецтво слова, запропоновані способи розв'язання методологічних проблем та методики аналізу процесу розвитку публіцистики та конкретних публіцистичних творів.

1. Здоровега В. Й. Мистецтво публіциста : Літ.-крит. нарис. / Володимир Здоровега. — К. : Рад. письменник, 1966. — 176 с.
2. Здоровега В. Й. У майстерні публіциста : проблеми теорії, психології, публіцистичної майстерності / Володимир Здоровега. — Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1969. — 180 с.
3. Кость С. А. Життя з ним не жартувало (Пам'яті професора Володимира Здоровеги) / Степан Кость // Пресознавчі студії: історія, теорія, методологія. Зб. пр. кафедри української преси і Дослідницького центру історії західноукраїнської преси. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — Вип. 8. — С. 3–11.
4. Кузнєцова О. Д. Український теоретик публіцистики — перший / Олена Кузнєцова // Пресознавчі студії: історія, теорія, методологія. Зб. пр. кафедри української преси і Дослідницького центру історії західноукраїнської преси. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2007. — Вип. 8. — С. 173–177.
5. Лубкович І. М. Уроки в школі Здоровеги / Ігор Лубкович // Збірник праць кафедри української преси. — Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2000. — Вип. 3. — С. 13–15.
6. Маланюк Є. Земна Мадонна : Вибране. — Братислава: Словацьке педагогічне товариство, 1991. — 450 с.
7. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики : Учебник / Е. П. Прохоров. — М. : Изд-во МГУ, 2005. — 350 с.
8. Рудик М. С. Постать Володимира Йосиповича Здоровеги в історії української журналістики / Мирослава Рудик // Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору : зб. наук. пр. — Тернопіль–Львів : Піраміда, 2008. — Т. 1. — С. 125–130.
9. Рудик М. С. Володимир Здоровеги як один з фундаторів науки про журналістику / М. С. Рудик // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. — 2008. — Вип. 17. — С. 96–100.
10. Рудик М. С. Концепція теорії публіцистики Володимира Здоровеги / Мирослава Рудик // Діалог : Медіа-студії : зб. наук. пр. / Відп. ред. Александров О. В. — О. : Аспропринт, 2009. — Вип. 8. — С. 287–293.
11. Рудик М. С. Публіцистична спадщина Володимира Здоровеги / Рудик М. С. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2008. — № 3 (142) лютий. — С. 168–176.

OPINION JOURNALISM AS THE ART OF WORDS IN THE SCHOLARLY LEGACY BY VOLODYMYR ZHOROVEHA

Ihor Mykhailyn

Karazin Kharkiv national university,
4 Svobody sg., Kharkiv, 61077, Ukraine

E-mail: mykhailyn@ukr.net

V. Zdoroveha was one of the creators of the theory of publicistics, regarding it as the art of words. He perceived a publicist's art as the ability to operate hard facts. Facts which must overfill journalist's thinking to the extent when an author can choose the most convincing ones. Facts should be submitted promptly because ideas on any phenomenon are easier to create than to refute. The main element of publicistics is a thought. Imaginative thinking plays a supporting role in it. Publicistics is a universal art form. It is more ancient than not only journalism but writing itself. V. Zdoroveha created standard models of analysis of publicists' creative personalities and their individual style.

Key words: Volodymyr Zhoroveha, journalism, publicistics, fact, publicist's art, publicists' creative personality.

ПУБЛИЦИСТИКА КАК ИСКУССТВО СЛОВА В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ВЛАДИМИРА ЗДОРОВЕГИ

Игорь Михайлин

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина,
Площадь Свободы, 4, Харьков, 61077, Украина

E-mail: mykhailyn@ukr.net

В. Здорогега стоял у истоков создания теории публицистики, рассматривая её как искусство слова. Мастерство публициста он понимал как оперирование правдивыми фактами, которые должны быть в журналистике в избытке, чтобы обеспечить возможность выбора наиболее убедительных из них. Факты должны подаваться оперативно, ибо мнение о любом явлении легче создать, чем опровергнуть. Главным элементом публицистики является мысль, образам принадлежит вспомогательная роль. Публицистика — универсальный вид творчества, древнее не только журналистики, но и самого письма. В. Здорогега подал образцы анализа творческой индивидуальности публицистов, их индивидуального стиля.

Ключові слова: Владимир Здорогега, журналистика, публицистика, факт, искусство публициста, творческая индивидуальность публициста.

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2013

Прийнята до друку 14.10.2013